

L'obra de Josep Aguilera assaig d'introducció

per

Pere FREIXAS I CAMPS

La Fontana d'Or aplega aquest Nadal una breu mostra de la producció artística del professor, dibuixant i pintor saltenc Josep Aguilera i Martí (Salt, 1882 - Barcelona, 1955). La recerca sobre la complexa vida cultural i artística del Vuit-cents i primer terç del segle actual ha experimentat des de fa poc temps un avenç considerable els resultats del qual es palesen a casa nostra en les exposicions que darrerament s'han celebrat i en els catàlegs que d'aquestes s'han publicat. En aquest sentit cal esmentar entre d'altres les mostres dedicades a l'arquitecte Rafael Masó (Girona, Casa de Cultura, 1971), a l'escultor Fidel Aguilar (Girona, Sala Municipal Fidel Aguilar, 1973) i, a la fi, als Artistes Gironins de 1800 a 1900 (Girona i Olot, Casa de Cultura, 1974).

Malgrat la seva condició humil i el seu caràcter apocat, Josep Aguilera fou un dels protagonistes significats del món artístic gironí i també del barceloní. No obstant això, la seva figura ha restat en la penombra i el seu nom descuidat gairebé per tots els autors de monografies, enciclopèdies i manuals de pintura. Hem de consignar, però, les úniques excepcions de l'homenatge que li dedicà l'Ajuntament de la vila de Salt l'any 1949 amb motiu de la celebració d'una exposició a les mateixes sales de l'Ajuntament, del «Diccionario Biográfico de Artistas de Catalunya» de J. Ràfols, de les «Biografías de Gerundenses» de J. Pla Cargol, del «Diccionario Espasa» i del «Diccionario d'Artistes Catalans, Valencians i Balears», publicat ara per l'Editorial Bibliograf (Barcelona, 1978). Justament el desig de voler situar aquest artista al lloc que li correspon, ha estat el mòbil que ha portat la Comissió Sòcio-Cultural del G.E. i E.G. i l'Obra Cultural de la Caixa d'Estalvis Provincial en preparar la present exposició.

«Nat a Catalunya el 1882, als 13 i 14 anys ja feia retrats». Aquesta frase autògrafa de Josep Aguilera mostra, d'una banda, la precocitat de l'artista en el maneig del llapis i de l'altra, l'afecció principal que tingué al llarg del seu mester: el retrat. El segon tema que tocà, de vegades amb composicions en gran escala (1921, Mercat a Girona, Ajuntament de Girona, Salt), fou el paisatge. Ambdós, paisatge i retrat, executats preferentment amb llapis carbó, sanguina i pastell —a cops utilitzà alhora aquests materials en una mateixa composició, i menys vegades la tècnica de l'oli—, constitueixen la iconografia més abundosa en l'obra d'Aguilera.

Josep Aguilera i Martí
(Salt, 8-VIII-1882 — Barcelona, 29-X-1965).

Dit això amb l'objectiu de situar genèricament el seu art dins el corrent més genuí de la darrera pintura catalana en l'època moderna, el Realisme de caràcter naturalista, hom no pot oblidar a més l'activitat docent que Aguilera desenvolupà a Girona en, tot i l'aïllament en què no sempre voluntàriament es mantingué, el seu mestratge a l'Escola de Dibuix i Pintura que tenia oberta al carrer de la Força n.º 23, i també a l'Escola Municipal de Belles Arts, determinà una substancial reviscolança de les arts plàstiques a la nostra ciutat, adjuntant-se així al renaixement cultural i artístic iniciat a principis de segle pels Masó, Bertrana, Rahola, Palol, Aguilar, Pons Martí, etc.

La característica essencial de la seva obra és l'homogeneïtat. Formalment experimentà una exígua evolució, llevat del millorament continu de la tècnica de l'oli i que portà Aguilera d'ençà els anys quaranta a sortir del rigorós corrent realista per introduir-se en altres tendències com ara l'impressionisme o l'expressionisme.

Dibuixant abans que pintor, Josep Aguilera es formà en l'ambient d'un típic cafè de barri a la Rambla de Barcelona, propietat d'un germà del seu pare. Començà a dibuixar apunts dels parroquians que sovintejaven el cafè, alhora que copiava les reproduccions de dibuixos d'Apelles Mestres, Pellicer i d'altres, que aleshores apareixien en els populars setmanaris, en especial, l'«Esquella de la Torratxa» i «La Campana de Gràcia». Al mateix temps assistí a l'Acadèmia del pintor Emili Casas, un de tants continuadors de la renovació pedagògica que havia introduït a Catalunya Ramon Martí i Alsina i que es concretava, lluny de la rigidesa acadèmica de to classicista, en l'observació del natural i en l'exercici sobre objectes corpòris. Més tard cursà el Batxillerat. Uns amics del seu pare, el qual es trobava ja en edat avançada i delicat de salut, portaren Aguilera a l'escola dels Salesians de Barcelona i després al col·legi dels Escolapis de Balaguer. «En treballs a la ploma —escriu ell mateix— no tenia competidor i en lletra anglesa no cal dir... En canvi, els estudis na anaven massa a l'hora». A Vic, finalment, assistí a les aules del col·legi San Miguel de los Santos on féu nombrosos decorats per a les representacions teatrals del col·legi.

Les escasses notícies extretes d'entre els papers escrits que l'artista ha deixat ens parlen del seu pas per l'Escola de Llotja: «He tingut dos bons mestres: Emili Casals i Antoni Estruch. El record d'ells serà per a mi perdurable...». Heus aquí que la biografia del jove Aguilera apunta una etapa de dificultats, canviant continuament de residència i d'escola, hem de pensar que per causa de les diverses tutories que li dispensaren les amistats de la família. Orfe de mare, vell i delicat el seu pare, Aguilera hagué de guanyar-se la vida des de molt aviat i no pas mitjançant l'activitat professional que ell havia desitjat sempre. No obstant això, mantingué, ferma i decidida, la seva vocació. Alhora que treballava a les «Aigües Potables» de Barcelona, els vespres no li faltava temps per assistir a les classes de dibuix i pintura que el pintor Antoni Estruch impartia a Llotja.

D'aquesta primera etapa el termini de la qual podem fixar en l'any 1926, coneixem dissortadament poques obres. Un retrat del seu pare (c. 1896) i alguns paisatges realitzats amb la tècnica que dominà sense limitacions: el llapis carbó. Les crítiques contemporànies posen en relleu la seva habilitat en la utilització d'aquesta tècnica que sovint combinava amb sanguina i llapis de colors, la correcció del traç i el grau elevat d'expressivitat que mostren les seves obres, gràcies al seu domini del clarobscur. D'altra banda, la correcció tècnica que exhibeix des bon principi no impedeix a l'artista de copsar la psicologia i els trets significatius dels rostres.

La segona etapa de Josep Aguilera fou molt prolífera. L'any 1926 instal·là la seva residència a Girona, després de prendre la decisió de viure o, malviure, dedicat enterament al dibuix i a la pintura. Probablement l'origen gironí de la seva muller Herminia Romero, amb qui s'havia casat l'any 1919, l'induí a pensar en la possibilitat d'una vida futura més esperançadora que no pas continuant a Barcelona. Probablement també, conscient del seu caràcter apocat i de la seva proverbial modèstia, cregué que una ciutat petita com la Girona d'aquella època, li podria oferir majors facilitats de subsistència. L'entrada fou vertaderament positiva. Després d'haver obtingut un notable èxit en l'exposició de dibuixos que féu el mateix any 1926 a l'Ateneu, es decidí a obrir una Escola de Dibuix i Pintura, com s'ha dit, al carrer de la Força on també hi tenia el taller l'artífex Adolf Fagnoli. L'elogi dels seus dibuixos fou generalitzar. En la presentació a l'Ateneu, Carles Rahola pronuncià les següents paraules: «Heus aquí la seva obra, podria dir-vos: contempleu-la. És l'obra d'un artista conscient i fervorós, que sap triar amb encert els motius dels seus dibuixos i en sent intensament la poesia». Aquests motius són els racons aleshores silenciosos de la Girona vella, la plaça dels Apòstols, la pujada de Sant Martí, les escales de la Pera. Són també les panoràmiques de les cases sobre l'Onyar i les dels campanars de Sant Feliu, de Sant Pere de Galligants i de la Seu, les quals arribà a reproduir nombroses vegades fins i tot de memòria. Sempre equilibrats, sense estridències, amb una llum suau que esmorteix els volums, acolorits o excutats amb totes les gammes que van del blanc al negre, els paisatges urbans i camperols d'Aguilera se situen en un pla emotiu i líric com pocs artistes del nostre país han assolit mai. S'ha dit que Aguilera no pertany a cap escola definida. No és avantguardista ni academicista: «L'objecte de la pintura —són paraules d'ell— va més enllà del color i de la línia. Tot és color i res no és color; tot és línia i res no ho és. Cerqueu l'emoció pel procediment que sigui i haureu assolit el màgic secret, la suprema finalitat de l'art pictòric».

Quant als retrats, no menys nombrosos (retrats de Carles Rahola, de Miquel de Palol, dels pintors Roca Delpech, Perpinyà i Joaquim Mir, dels músics Francesc Civil i Josep Baró, dels doctors Pascual i Prats i Coll Turbau...), Aguilera rebutjà els aspectes accidentals per a aturar-se pacientment —les sessions eren llargues i pesades, ens ha comentat algú a qui l'artista retratà— en la individualitat del personatge.

Deixant de banda vestimentes i ambients, expressà el seu interès exclusiu pels rostres, de factura precisa i ben acabats. La resta del paper o de la tela, en canvi, queda en un pla secundari; els fons són neutres, correntment la mateixa textura del suport.

La resta de la iconografia de l'obra d'Aguilera, natures mortes, nus femenins, temes costumistes i religiosos, contenen tanmateix el seu esperit de síntesi i d'abandó de les normes acadèmiques. És coneguda en aquest sentit la frase que pronuncià Rusiñol en contemplar els dibuixos de l'artista definint-lo així: «Tot ell és un renec».

D'ençà l'any 1928 col·laborà a **El Autonomista** (1928-1929, portades del Suplement Literari) i inicià un seguit d'exposicions a cops juntament amb treballs dels alumnes de la seva Escola. A la pregunta del mètode emprat pel mestre amb els seus alumnes respongué: «Molt fàcil. Res d'imposicions al començar, al contrari, deixar-los llaurar al seu albir, però sempre començant pel començament... Tot el que fem és tret del natural. Ha passat a la història el model de làmina, encara que sia al començament, i el guix també hi està passant... Gairebé cada tarda sortim al camp a treballar; la millor sala de treball per nosaltres són les muntanyes, els prats, les cases de pagès...». La renovació pedagògica portada a cap a la seva Escola primer i a l'Escola Municipal de Belles Arts després, fou decisiva per a desterrar el rígid academicisme que encara era vigent en determinats ambients. El programa de l'exposició **Alumnes Josep Aguilera** que l'any 1930 tingué lloc a l'Ateneu, conté un escrit de Josep Aguilera el qual transcrivim tot seguit creient que presenta trets significatius de les seves experiències i que ilustra cabalment les seves inquietuds artístiques i pedagògiques: «S'espera de vos, visitant inquiet i observador, que sereu indulgent i benèvol amb l'obra d'un estol de jovencells els quals sense presses han iniciat el camí esquerp i incitant, ensems que agradós, que mena al coneixement de la nostra mare Natura. La vostra cultura i l'entusiasme que us ha afranquit les portes d'aqueixa exposició, fan que jo no esperi altra cosa dels que visiteu una obra com aquesta. Els autors dels treballs exposats, són, els uns, empesos per un afany nobilíssim de cultura; altres per una necessitat espiritual».

També creu el signant que el fareu participar de la benevolença esperada, puix estima que bé ho mereix la preocupació que l'anima de conduir per bon camí a l'artista incipient, gairebé sempre desvalgut i fins i tot menyspreat; i al qui de bona fe intenta resseguir el bell enfilall de les coses apreses durant una vida d'artista, curulla de somnis i beutats i, també, perquè no dir-ho, unguida pel dolor dels desenganys...

En l'exposició que visitareu, hi són separats els treballs deguts als alumnes de la meua Acadèmia dels que han sortit de mans dels Alumnes de l'Escola de Belles Arts. En la tasca d'aquests observareu un estudi més acurat, més

analític i precgn de les formes de la natura, per tal d'arribar així, gradualment, al ple domini, i a l'estilització, orfes de tota preocupació o vicis d'escola. D'aquesta manera crec es contribueix a la formació d'homes aptes plenament capacitats per als bells oficis i arts aplicades en general. Homes d'esperit modern i progressiu, posats de cara a la realitat cada dia més viva i sentida; d'un art propi i d'un renaixement de l'art popular.

A la nostra Acadèmia es practica l'estudi del natural segons les mateixes normes de l'Escola de Belles Arts; natures mortes, objectes i utensilis casolans, models vius; homes, dones i criatures, escollits en ple carrer. Porten encara el baf i el deix propi dels qui mai han pensat en què els «mapessin», amb llur indumentària estrafolària i lluny de la pose ridícula i acadèmica del model d'ofici.

La Girona morumortal vista per Josep Aguilera.

Observant els treballs dels alumnes de la meva Acadèmia hi trobareu temptatives de novells artistes agullonats, els uns, per llur inspiració, altres en canvi incitats per la consideració d'ésser el dibuix un «adorno més» veritable error dels temps actuals en què el coneixement de dibuix és tan necessari com les primeres lletres, puix que és no-rés menys que el llenguatge universal per excel·lència motiu per ell sol suficient per fer-lo creditor de posarlo d'ensenyament obligatori a totes les escoles.

No vul cansar més la vostra atenció. Per acabar solament transcriu íntegre aquest pensament d'un dels més gran arquitectes del renaixement italià, concretant el valor estètic i moral del dibuix: «Un artista que sobresurti en el dibuix, a l'envellir no deu sentir temença de què li falti vivacitat o ternura, perquè la pràctica del dibuix és de tal eficàcia, que amb ella és suficient per a suplir la fallida dels esperits quan en la decrepitud languideixen». **Gian Lorenzo Bernini.**

A la consideració de tots deixo la present exposició de treball. Que la vostra presència i els comentaris benevolents que pugueu fer envers ells, els serveixi d'empenta i de nou estímul per a reemprendre novament l'agradosa tasca».

La vida d'Aguilera transcorregué a Girona entra el silenci i la humilitat. Aquestes frases de denúncia i alhora de desengany així ho reflecteixen. Dos anys més tard, referint-se a l'Escola Municipal de Belles Arts digué amb un cert esperit confiat: «Cal reorganitzar-la... cal esperar fins que Catalunya pugui reorganitzar-se baix les facultats que li atorgui l'Estatut. Entesos?». El seu desig s'acomplí encara que malauradament durà poc temps. Enmig de privacions i penúria econòmiques, la marxa cap a l'exili l'any 1939 vingué a minvar d'una manera progressiva el seu temperament ja de per sí apocat. De retorn, l'any 1942, l'hostilitat i la incomprensió obligaren l'artista a refugiar-se

altra vegada enmig de la Barcelona cosmopolita. La darrera etapa de la seva vida ens és poc coneguda. Sabem poc més que li fou cedida una estança a les golfes del Cercle Artístic i que els que s'acostaren a ell l'explotaren més que el protegiren. Féu algunes exposicions al País Basc i en diverses galeries de Barcelona i, fins i tot, als seus 63 anys tingué força de voluntat suficient com per assistir a les classes de gravat a la secció d'arts gràfiques de l'Escola Elemental de Treball de la Diputació.

En la seva darrera obra, particularment els clis (1949, El Fossar de les Moreres, propietat de Francesc Aguilera, Barcelona), mostra una tècnica agressiva, de pinzellades llargues, i una riquesa cromàtica desacostumbrada que contrasta, en canvi, amb les gammes quasi monòcromes dels dibuixos, els motius dels quals tornen a ésser indrets de la Girona que mantingué present fins a la seva mort, executats de memòria o amb l'ajut d'una fotografia.